

«Віче» 2016, №3

Олександр Потехін, доктор історичних наук,
головний науковий співробітник відділу
теорії та методології всесвітньої історії
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Фактор ядерного стримування у військово-політичній стратегії НАТО та Україна

Наголошується, що агресія Росії проти України актуалізувала проблему ядерного стримування РФ. Наводяться основні теоретичні засади стримування. Критично аналізуються базові концептуальні підходи НАТО до ролі ядерної зброї у її політиці колективної безпеки й оборони. Поставлено проблему без'ядерного статусу України, сучасного стану відносин Україна-НАТО та перспективи нашої країни як контрибутора європейської безпеки.

Фактор ядерного сдерживания в военно-политической стратегии НАТО и Украина

Отмечается, что агрессия России против Украины актуализировала проблему ядерного сдерживания РФ. Приводятся основные теоретические основы сдерживания. Критически анализируются базовые концептуальные подходы НАТО к роли ядерного оружия в ее политике коллективной безопасности и обороны. Поставлена проблема безъядерного статуса Украины, современного состояния отношений Украина-НАТО и перспективы нашей страны как контрибутора европейской безопасности.

The article stresses that Russia's aggression against Ukraine actualized problem of nuclear deterrence of RF. Theoretical basis of deterrence is also examined. Conceptual approach of NATO to role of nuclear weapons in its collective security and defense policy are under author's critical investigation. In the focus are problems of Ukraine's non-nuclear status, current relations Ukraine-NATO and prospects of Ukraine as contributor to European Security.

Сучасна агресивна політика Росії, яка з часу вторгнення в Україну 20 лютого 2014 р. вдається до масштабних провокацій, загрожуючи реінкарнувати «холодну війну» з метою примусити Захід піти на Ялту-2, тобто визнати за Москвою «право» обмежувати суверенітет незалежних

держав на пострадянському просторі всупереч міжнародному праву та власним зобов'язанням, зафіксованим багатосторонніми та двосторонніми договорами, підірвала фундаментальні засади європейської та світової безпеки. Ядерний шантаж, до якого постійно вдається Росія, актуалізував для НАТО проблему її стримування.

Для встановлення і підтримання європейської стабільності НАТО постало перед вибором: а) втручання, яке передбачає обмежене або повномасштабне використання сили - до нього за всі роки існування у ХХ столітті НАТО вдалося тільки одного разу – у 90-ті рр., щоб припинити війну та етнічні чистки на території колишньої Югославії; б) стримування (containment, deterrence), зміст якого полягає у переконанні іншої сторони у тому, що її агресивні дії призведуть до відповідної реакції, за якої вона зазнає неприйнятних для себе втрат, які набагато перевищать заплановані вигоди. Як зазначає дослідник з РЕНД А.Лонг, «зменшуючи вигоду або збільшуючи ціну (або те і інше водночас), ви можете переконати противника утриматися від конкретних дій. [...] Говорячи спрощено: стримування – це генерування жаху» [1, 7].

Стимування виходить за рамки простих розрахунків втрат чи надбань сторін-учасниць збройного конфлікту, воно є динамічним процесом, коли зважають не тільки на безпосередні, але й віддалені наслідки удару. З точки зору міжнародної безпеки стимування є далеко не бездоганим інструментом й може сприяти створенню ситуації «безпекової дилеми», яка підштовхує гонку озброєнь (як це відбувалося від початку «холодної війни» – аж до досягнення радянсько-американських домовленостей про обмеження стратегічних озброєнь).

У стримуванні слід розрізняти два аспекти: (1) утримання противника від міжнародної дестабілізації (так званого ревізіонізму у міжнародній системі), тобто спроби змінити ситуацію на власну користь, яке може здійснюватися через загрозу застосування військової сили не щодо противника, а проти його союзника - на периферії (Корея, В'єтнам, Близькій Схід, Афганістан, Латинська Америка та ін.), при цьому зовсім не обов'язковим є застосування зброї масового знищення (containment); (2) вплив на поведінку іншої сторони загрозою нанесення абсолютно неприйнятної для неї за масштабами втрат удару у відповідь на агресію (deterrence).

Ядерне стимування відноситься до другої категорії. Стимування можна було б вважати майже оптимальним варіантом підтримання безпеки у турбулентному світі, якби воно у роки «холодної війни» не

супроводжувалося пошуком шляхів раціонального застосування ядерної зброї та ризиком розв'язування світової ядерної війни всупереч бажанню задіяних держав (найближче сторони наблизилися до неї під час Карибської кризи 1962 р.). НАТО намагалася знайти (і не знаходила) прийнятну для себе комбінацію застосування звичайних та ядерних озброєнь у можливій війні з СРСР. Водночас офіційною доктриною радянської Москви була необгрунтовано оптимістична стратегія перемоги у війні після обміну ядерними ударами, тому для позначення ядерної, хімічної та бактеріологічної зброї використовувався термін «зброя масового ураження», а не «знищення». Тобто сумнівів у раціональності застосування такої зброї у разі війни в радянського генштабу не було.

За Р.Нароллом, який простежив політику стримування в ретроспективі, є сім критеріїв ефективності стримування: позиція для оборони; могутність збройних сил; мобільність збройних сил; якість збройних сил; їх престиж (імідж); засоби оборони; військово-політичні союзи. Він доходить висновку, що «військові приготування («хочеш миру – готуйся до війни») не знижують ризику розв'язування війни» [2, 344]. Але такий ризик може зменшувати військово-політичний інституціоналізований союз, насамперед для середніх та малих країн – його членів.

Цікаво, що автор доктрини «стримування комунізму» (Радянського Союзу) Дж. Кеннан наприкінці 40-х років не був схильний покладати функцію стримування на військово-політичний союз – майбутню НАТО. У своєму меморандумі державному секретарю Дж. Маршаллу від 23 листопада 1948 р. він писав: «хоча у довготерміновій перспективі є потреба для деякої формалізації оборонних відносин країн Північної Атлантики та пакт, який зараз розглядається, матиме деяку цінність в близькій перспективі для повернення спокою європейцям, але цей пакт не повинен вважатися головною відповіддю на зусилля Москви, спрямовані на досягнення домінування над Західною Європою та не має підміняти собою інші необхідні кроки. [...] Небезпека розповсюдження комунізму на нові регіони континенту політичними засобами була все ще більшою, ніж будь-яка воєнна небезпека, яка загрожувала їм» [3, 409-411]. Дж. Кеннан також був проти запрошення до НАТО Туреччини і Греції, оскільки вони не відповідали стандартам демократії та свободи, й навіть Італії, зважаючи на великий вплив у ній компартії. Парадоксально, але за посадою в Державному департаменті саме Дж.Кеннан очолював практичну роботу по підготовці Вашингтонського договору про створення НАТО. Історія довела, що

включення Туреччини та Греції до НАТО було корисним для обох країн та європейської безпеки в цілому.

НАТО забезпечило стабільність у Європі чітко діючи згідно формули її призначення: стримувати Росію (СРСР), нейтралізувати Німеччину, утримувати США в Європі. Стримування СРСР в першу чергу покладалося на ядерні сили Сполучених Штатів розміщені в Європі. Згодом до них приєдналися ядерні озброєння Великої Британії та Франції. Їхня роль була подвійною – не тільки стримувати СРСР, але й мати гарантії з боку ядерних сил США, що вони не залишаться осторонь у разі обміну ядерними ударами у Європі. Нейтралізація Німеччини забезпечувалася тим, що у Бундесвера не було окремого Генерального штабу, тобто військово-стратегічне планування здійснювалося виключно спільно з НАТО. «Правило Люксембурга» або право вето на будь-яке рішення щодо спільних дій Альянсу та самостійне рішення про спосіб участі кожної країни у відсічі агресії зменшувало, але не заперечувало роль НАТО у рішенні трьох ядерних держав-членів про застосування ядерної зброї.

Ефективне стримування вимагає адекватного розуміння логіки противної сторони, тобто яким чином сприймає опонент заходи і засоби стримування. Тут, навіть за якомога кращої інформованості про оцінку ситуації об'єктом стримування, завжди залишається місце для припущень, які згодом можуть виявитися хибними. Як зазначає К.Пейн, «очікування щодо міркувань і поведінки інших країн часто є упередженими й невірними і такі помилки можуть мати жахливі наслідки» [4, 6]. Суб'єкт стримування тією чи іншою мірою проектує на об'єкт власну логіку сприйняття ситуації. Але об'єкт стримування може дотримуватися й принципово відмінної логіки, або діяти алогічно, ірраціонально, навіть на шкоду собі [5, 30-32].

Про ірраціоналізм в міжнародних відносинах в нинішньому столітті свідчать висновки групи західних військових експертів [6, 38-40], хоча вони штучно обмежили його джерело мусульманським екстремізмом. Пояснити це можна хіба що тим, що їхній аналіз був опублікований ще до вторгнення РФ до Грузії у серпні 2008 р. Експерти пропонують виокремити клас держав, яких неможливо або надзвичайно важко стримувати. Серед них називають Ірак (за С.Хусейна); Іран (після ісламської революції); Лівію (за М.Каддафі); Пакистан (хоча Індії час від часу вдавалося його стримувати); Афганістан та інші азійські та африканські країни, які лише номінально контролюються центральними урядами (failed states). Росія доклала надзвичайних зусиль, щоб потрапити до категорії держав, стримувати які «неможливо», та вдається до ядерного шантажу з метою довести свою здатність до ірраціональних

рішень. Втім, на думку П.Моргана, відмінну від загальнопоширених «реалістичних» підходів, «раціональність не є передумовою, щоб стримування (deterrence) працювало. Воно може діяти проти ірраціональних лідерів, так само, як і проти раціональних (це залежить від того, в який спосіб вони є раціональними чи ірраціональними). [...] Питання полягає в тому, наскільки країни-парії, або фанатики-фундаменталісти, або надегоїстичні лідери (до яких, безперечно, належить В.Путін.-Авт.) з готовністю сприймуть все більше покарання, а отже, загрозу такого покарання, ніж США або колективний актор (НАТО.- Авт.) дійсно бажають завдати» [7, 274-276].

Дослідники відзначають, що ядерне стримування (deterrence) має специфіку, навіть сформувався свого роду «табу» на використання ядерної зброї, як стратегічної, так і тактичної [8]. Росія неодноразово наголошувала, що цього «табу» для неї жодним чином не існує та розмістила ядерну зброю (або щонайменше, її носії) у окупованому нею Криму. Але наявність такого «табу» для інших, насамперед демократичних держав – не вигадка західних лібералів, а дійсний факт. Про це свідчать праці провідних теоретиків стримування Дж.Квестора [9] Б.Россета [10] та Т.Шеллінга [11]. З їхніх праць стає зрозумілим, чому після 1945 р. ядерна зброя у жодному випадку не застосовувалася країнами, які вели війни і не очікували відплати, тобто ядерного удару у відповідь (США у Кореї, В'єтнамі, Іраку - двічі, Афганістані, СРСР у Афганістані, КНР у конфліктах з В'єтнамом). З іншого боку, наявність у Пакистану та Індії ядерної зброї не примусило їх утриматися від збройних конфліктів. Останнім в історії адептом ядерної зброї – стратегічної і тактичної як «дешевого», отже, раціонального засобу забезпечення безпеки, - був президент США Д.Ейзенхауер. Після нього ніхто не вважав, що ядерна зброя – це «просто інша зброя». Декларативно В.Путін визнає всесвітньо руйнівний характер ядерної зброї, але своїми агресивними кроками підштовхує світ до ядерної безодні. Свого часу Карибська криза 1962 р. спонукала США та СРСР знизити рівень ядерного протистояння, що знайшло відображення у низці домовленостей, які призвели до скорочення ядерних арсеналів. Повернутися до ядерного протистояння часів «холодної війни» примушує сьогодні В.Путін, сподіваючись, що Захід злякається його «ірраціональністю» та прагнучи відвести загрозу термоядерного апокаліпсису «здасть» Україну

Ядерна зброя, як засіб взаємного гарантованого знищення, а по суті припинення життя на земній кулі позбавила сенсу концепцію швидкої перемоги у наступальній війні «за малу ціну», панування якої призвело до розв'язування двох світових воєн, отже в деякому сенсі ця зброя виступила

ефективним засобом запобігання великої (світової) війни. Водночас логіка переконування противника у тому, що держава готова та здатна завдати ракетно-ядерного удару вимагала постійного удосконалення такої зброї, що підштовхувало гонку озброєнь.

Загальна стратегія Північноатлантичного альянсу, спрямована на попередження війни, передбачала збереження ядерних сил як засобу підтримання міжнародної стабільності та стримування. Ядерні сили також вносять фактор невизначеності у розрахунки будь-якої країни, яка розглядає можливість досягнення політичної або військової переваги шляхом застосування або загрози застосування ядерної, хімічної або біологічної (ЯХБ) зброї проти Північноатлантичного союзу [12, 75-76].

Діюча Стратегічна концепція НАТО (СК), схвалена у Лісабоні 19-20 листопада 2010 р., містить низку статей, які визначають ядерну політику НАТО. Зокрема, декларується, що стримування (deterrence) залишається основним елементом загальної стратегії Альянсу. Отже, СК підтверджує продовження опори НАТО на ядерне стримування, як і Огляд щодо стримування та оборони, схвалений на саміті НАТО в Чикаго у травні 2012 р. Втім залишається чимало невирішених питань відносно ролі, яку ядерна зброя повинна грати у стримуванні з боку НАТО та її політиці колективної оборони.

Прийнята вже після російського вторгнення до Грузії у серпні 2008 р., СК жодним чином не передбачала стримування РФ, а, навпаки, просякнута духом заохочення Росії до співробітництва. Вперше після закінчення «холодної війни» наприкінці 80-х рр. ХХ ст. СК 2010 р. констатувала, що НАТО кардинальним чином скоротила кількість розміщених у Європі ядерних озброєнь й шукатиме шляхів створення умов для подальшого їх скорочення у майбутньому. Більш того, у документі містилася обіцянка НАТО створити умови для без'ядерного світу. Це дещо коригувалося запевненням: «допоки існує ядерна зброя, НАТО залишатиметься ядерним союзом». Для утвердження режиму нерозповсюдження ЗМЗ важливе значення має зобов'язання, «не застосовувати ядерну зброю проти неядерних держав - членів ДНЯЗ (Договір про нерозповсюдження ядерної зброї.- Авт.) та не загрозувати її застосуванням», - на що вказує вищезгаданий Огляд щодо стримування та оборони 2012 р.

Втім головні держави, що представляють загрозу для НАТО, є членами ядерного клубу або стоять на порозі вступу до нього. Росія неодноразово заявляла, що не вагатиметься використати першою ядерну зброю для припинення ескалації військових дій, які відбуватимуться із використанням

конвенційної (звичайної) зброї. Загрозу повномасштабного вторгнення в Україну РФ постійно актуалізувала утриманням на східному кордоні нашої країни ударного угруповання чисельністю у 40-60 тис. військ та безпосередньою участю у військових діях на боці своїх маріонеткових протизаконних утворень ДНР та ЛНР. «Дії Росії проти України нагадали Альянсу, що конфронтація, навіть збройний конфлікт з великою ядерною державою не є неможливим, - стверджують фахівці з Атлантичної ради США М.Кроніг і В. Слокомб, - Більше того, незважаючи на оголошені НАТО плани щодо кількісного скорочення наявних ядерних сил та зменшення опори на них у своїй стратегії, провідні ядерні держави, що не є членами Альянсу, продовжували їх нарощувати та акцентували ядерний компонент своїх стратегій. Росія, Китай, Індія, Пакистан і Північна Корея вдалися до збільшення та/або модернізації своїх ядерних арсеналів» [13].

У минулому НАТО безпосередньо пов'язувало розвиток своїх ядерних сил із політикою у цьому питанні інших країн. Так, у СК 1999 р. заявлялося: «існування потужних ядерних сил за межами Північноатлантичного союзу ... являє собою серйозний чинник, який Альянс має враховувати» [14]. У СК 2010 таке положення відсутнє і це було не випадковим. Вперше у своїй історії НАТО сьогодні здатна дати відсіч у збройному конфлікті будь-якій неядерній державі конвенційними (звичайними) силами - без застосування ядерної зброї. Отже, й те, що потенційні противники НАТО більше, ніж у минулому, покладаються на ядерну зброю, не дивно. У деякому сенсі опора на потенціал ядерної зброї в якості військового інструменту покликана «вирівняти шанси», надати державам-власникам відчуття здатності протистояти дійсним або вигаданим загрозам» [13].

Росія може переконувати себе, що, загрожуючи першою використати ядерну зброю, вона запобігатиме використанню конвенційної зброї НАТО та/або США, якщо ті виступатимуть перешкодою для здійснення її власних агресивних планів. Це дещо нагадує часи «холодної війни». Але тоді, під час протистояння з СРСР, у НАТО дійсно побоювалися, що Альянс не в змозі відбити напад армій країн Варшавського договору із застосуванням виключно звичайних засобів та не вдаючись до ядерної зброї. Сьогодні Росія відверто сповідує доктрину застосування першою ядерної зброї для "деескалації" конфлікту, який вона сама ж розв'язала вторгненням в Україну, що загрожує світовій безпеці.

Можна припускати з певною вірогідністю, що «ревізіоністська» Москва виступить розповсюджувачем ядерних та інших технологій ЗМЗ, засобів

доставки та матеріалів для «брудної бомби», щоб «розширити фронт» її уявної «війни» з США. Про це свідчить й відкриття В.Путіним «другого фронту» після українського у Європі – близькосхідного у Сирії. Як би не намагалися деякі експерти з числа русофілів – «реалістів» переконувати: Росія в Україні тільки «захищає власні національні інтереси й безпеку», що будітмо є «природною захисною реакцією на розширення НАТО» та «забезпечення прав російської людини у близькому зарубіжжі», функція Альянсу полягає у тому, щоб поновити зруйновану російською навалюю стабільність, стримуванням підтвердити незмінність європейських кордонів, Справжні масштаби опори Росії та інших ядерних держав на ядерну зброю залишаються невизначеними, але, щоб відвести загрозу ядерної війни, планувальникам НАТО слід розцінювати їх як серйозні. Принаймні опонентам НАТО має бути ясно, що на ядерну атаку проти його членів Альянс відповідь не вагаючись, з використанням усього наявного потенціалу. Хоча пріоритетним завданням ядерних сил НАТО є стримування саме ядерного нападу, НАТО краще виконала б роль стабілізатора міжнародної системи, якби відмовилося б від ядерного «табу» та потенційному противнику стало зрозумілим, що у деяких випадках ядерна зброя може бути застосована і у відповідь на атаку з використанням неядерної зброї. Наприклад, проти Росії, яка неодноразово загрожувала нанесенням ядерного удару по Польщі та Румунії у разі розміщення на їх території елементів системи ПРО [13].

Доки ядерна зброя зберігає провідну роль у російській структурі силового впливу, серед пріоритетів модернізації ЗС РФ, у Стратегічній доктрині і політичній риториці Кремля, в НАТО залишається потреба її стримування, щоб запобігти тяжким непередбачуваним наслідкам у разі воєнної конфронтації з Росією. Цілком вірогідно, що економічний занепад може призвести до подальшого зростання шовіністичних і реваншистських амбіцій Кремля, зростання агресивності РФ на міжнародній арені. Навіть успішне у кінцевому рахунку відбиття російської навали засобами звичайний оборони, скоріш за все, спричинить величезні руйнування, особливо на територіях на яких розгортатимуться такі операції, про що говорить досвід війни на Донбасі, та вимагатиме багато часу. Безпосередніми об'єктами російської агресії, слідом за Україною, ймовірно, постануть країни Балтії та/або Польща.

Відмова від ядерного удару першими підриває впевненість держав – неядерних членів Альянсу у тому, що вони не будуть полишені наодинці у війні з Росією. Щоб ствердити союзницькі відносини, у арсеналі стримування

агресора ядерна зброя не має бути «табу» для НАТО. Ядерне стримування НАТО має потенціал, щоб компенсувати ядерний шантаж, до якого вдається Росія з метою підірвати єдність у НАТО. Важливо, щоб противник твердо знав, що напад на союзника НАТО може мати для нього катастрофічні наслідки» [13]. Використання загрози ядерною зброєю, щоб компенсувати ефект ядерного шантажу, є особливим випадком ядерного стримування. У цьому сенсі слід розцінювати рішення про розміщення нових ядерних бомб на американській військовій базі у Німеччині у 2015 р.

Треба віддати належне НАТО: офіційна позиція Альянсу щодо неприйнятності російської агресії проти України була сформульована та неодноразово підтверджена у досить прямий та недвозначний спосіб. Але протягом 2014 р. та першого півріччя 2015 р. п'ять трастових фондів для допомоги Україні, рішення про створення яких було схвалене на саміті Україна-НАТО у вересні 2014 р. так і не запрацювали [15, 8-9]. Щодо надання Україні оборонної зброї, то НАТО прийняло соломонове рішення: як організація вона зброї не надасть і не фінансуватиме такі поставки, але окремим країнам-членам Альянсу не заборонено їх здійснювати на двосторонній основі. Дж. Шерр пише: «Ані Литва, ані Сполучені Штати не потребують згоди Ради НАТО для надання Україні військової допомоги як летальної, так і нелетальної. Подібні рішення приймаються на національному рівні» [15, 15]. Кардинальних зрушень у позиції Альянсу щодо надання допомоги Україні не відбулося й під час візиту до Києва Генерального секретаря НАТО у вересні 2015 р.

Фактом є те, що ставши власницею після розпаду СРСР третього в світі ядерного арсеналу, наша країна ніколи не мала не тільки прямого контролю над стратегічною ядерною зброєю, тобто спроможності використати її на власний розсуд, а й здатності завадити його використанню Москвою.

Спочатку у Вашингтоні не було одностайності у питанні ядерного роззброєння України. Як наголошують Дж. Голдгейр та М.Макфол, «одні вважали, що у інтересах національної безпеки США було збалансувати ядерну міць Росії відповідними силами у країнах, що мали з нею спільні кордони. Інші дотримувалися точки зору, що американським інтересам відповідало збереження становища, що існувало на той час: була одна ядерна держава й має залишитися одна ядерна держава. Для прихильників такого підходу загроза «Югославії з ядерною зброєю» була набагато важливіша, ніж збереження українського ядерного потенціалу. Ключовим виразником цього другого підходу був держсекретар Дж. Бейкер, і його аргументи мали в той

час найбільший безпосередній вплив на розробку політики адміністрації Дж. Буша. Відразу після колапсу Радянського Союзу Дж. Бейкер надзвичайно енергійно наполягав, щоб питання виведення ядерної зброї, дислокованої в Україні, Білорусі та Казахстані, став найвищим пріоритетом американської адміністрації» [16, 56-57].

Врешті підтримана Заходом позиція РФ полягала в тому, щоб найскоріше вивезти ядерні боеголовки та носії до Росії. Вочевидь, у питанні ядерного роззброєння України Захід цілком керувався міркуваннями нерозповсюдження ЗМЗ та обмеження гонки ракетно-ядерних озброєнь та підтримки режиму «демократа» Б.Єльцина в РФ. Контекст позбавлення України можливостей вступити до «клубу» ядерних держав створювали договори СНО -1 (між СРСР та США від 31 липня 1991 р.) і СНО-2 (між США та РФ від 3 січня 1993 р.) та ін. Отже, про створення регіонального потенціалу стримування російської загрози у майбутньому тоді на практиці не йшлося.

Фактичний бік процесу ядерного роззброєння України в 1992-1996 рр. під зовнішнім та внутрішнім тиском досить докладно описаний безпосереднім учасником подій, першим послом США в Україні Р. Попадюком «по гарячих слідах» подій [17]. Втім, висновки щодо стану безпеки України внаслідок його завершення, яких він доходить, досить суперечливі. З одного боку, Р.Попадюк вважає, що вже у Троїстій заяві від 14 січня 1994 р. Україна отримала від США та РФ більшість з того, чого прагнула: високий рівень публічних запевнень (assurances) від президентів Клінтона та Єльцина, запевнення проти зовнішнього економічного тиску, відсутність згадування про СНД [17, 55]. Після схвалення Верховною Радою приєднання до ДНЯЗ як без'ядерної держави, у Будапешті на сесії ОБСЄ ці запевнення з боку США та РФ набули сили 5 грудня 1994 р., а згодом були підтримані окремими заявами Великою Британією, Францією та КНР, тобто усіма ядерними державами-членами РБ ООН. З іншого боку, Р. Попадюк не вважав за потрібне розмістити текст Будапештського меморандуму серед інших документів, що увійшли у додатки до його книги (він навіть не включив Будапештський меморандум до складеної їм Хронології основних подій). Більш того, він вже тоді висловив серйозні сумніви щодо дієвості Будапештських запевнень: «Україна завжди судитиме про стан своєї безпеки з дій Москви, а не будь-яких обіцянок, тобто Київ завжди «побоюватиметься її майбутніх дій – припинення поставок енергоносіїв, використання проблем Чорноморського флоту чи становища російської меншини ...» [17, 56]. І це було цілком зрозуміло американському дипломату вже у 1996 р, коли була

опублікована його праця. Не можна пройти повз декількох її моментів. По-перше, коли Р.Попадюк пише про вимоги української сторони він практично завжди вживає термін запевнення (assurances) у наданні безпеки. Але добре відомо, що Україна прагнула отримати і не отримала саме юридично зобов'язуючі гарантії (guarantees). Їй було відмовлено під абсолютно абсурдними приводами, не менш абсурдними, ніж ті, які наводилися у 2014 - 2015 рр., щоб «обґрунтувати» відмову у наданні Україні оборонної зброї, на яку вона має право згідно з Статутом ООН як країна – жертва зовнішньої агресії.

По-друге, майже не з'ясованою залишається історія позбавлення України 3 000 тактичних ядерних зарядів та їхніх носіїв. Питання процесу їхнього вивозу до РФ та компенсації весь час залишається у затінку проблеми знищення ракетно-ядерного стратегічного потенціалу.

І врешті – на часі повернутися до питання загальної компенсації за всі ядерні матеріали та знищені носії – варто перерахувати її розміри не з позицій «беріть, що дають (ТВЕЛи), а то взагалі нічого не отримаєте», якої тоді дотримувалися США та РФ. Закон Нанна-Лугара був сформульований таким чином, що надавав кошти виключно на знищення ядерного потенціалу України, Казахстану, Білорусі. Жодних компенсацій, а тим більше матеріальної допомоги у розбудові сучасних збройних сил України або вирішенні соціальних проблем військовослужбовців, навіть ракетників, яких звільняли з служби у зв'язку з ліквідацією їхніх підрозділів, ним не передбачалося. Отже, ініціатори знешкодження українського ядерного потенціалу мали б визнати хоча б моральну відповідальність за те, що країна опинилася навесні 2014 р. неозброєною перед обличчям російського вторгнення. Та інвестувати свої кошти у швидку відбудову ВПК України, що потребує декілька мільярдів доларів та надати країні – об'єкту агресії з боку РФ (держави - порушниці наріжних положень Будапештського меморандуму 1994 р.) відповідних технологій та комплектуючих. Вони знадобилися б для переозброєння української армії сучасною військовою технікою нового покоління, і на компенсацію збитків економіці, і на облаштування внутрішніх мігрантів, кількість яких в Україні сягнула за даними офіційної реєстрації 1,5 млн., а в дійсності наближається до 2 млн. Нагадаємо також, що саме «поради» Заходу, який вимагав від українського керівництва «ніякого кровопролиття на Донбасі», завадили придушити у зародку виступи проросійських сепаратистів на сході країни навесні 2014 р., коли в Україні вже були наявні необхідні для цього сили і засоби. Сьогодні слід Заходу, в першу чергу НАТО, позбутися короткозорості та зрозуміти, що інвестиції у

потенціал стримування подальшої агресії РФ в Україну – це єдиний можливий шлях до майбутньої європейської стабільності та міжнародної безпеки у глобальному вимірі.

Ще у березні 2014 р. Дж. Лоу, експерт з урядового дослідницького центру Великої Британії Чатам Хауз констатував: «Останні події в Україні показали, що сучасна західна модель стримування не здатна обмежити поведінку Росії ... Ядерне стримування її дій Заходом у цьому випадку виявилось недоречним. Всупереч російським звинуваченням щодо воєнної загрози її безпеці з боку НАТО, припущення про наявність такої загрози не зупинило Росію від захоплення Криму... фактом є те, що привласнення Росією Криму означає набагато більше, ніж тільки порушення територіальної цілісності України. Ці дії створили серйозну загрозу європейській безпеці та криза далека до завершення, оскільки позиція Москви полягає у тому, що вона вирішуватиме майбутнє України. Досі дискурс стратегічного стримування (deterrence) відсутній у дискусіях щодо шляхів врегулювання сучасної кризи. Якщо західні лідери хочуть вплинути на поведінку Москви, вони мають знайти логіку, що виходить за межі «санкцій» та «можливих цільових засобів», щоб визначити справді стратегічні наміри. Послання Москві має бути чітко артикульованим: Захід готовий схвалити коротко-, середньо- та довгострокову політику підриву російської економіки, якщо вона продовжуватиме підривати європейську безпеку» [18].

Цю пораду не було своєчасно почуто, в результаті відбулося подальше руйнування системи європейської безпеки через вторгнення Росії на схід України. Питання про ефективне стримування російської загрози й досі на часі – це підтверджує курс Москви на зрив Мінських домовленостей, спрямований на досягнення тієї самої мети – диктувати Україні свою волю. Сучасну ситуацію у відносинах НАТО - Україна найкращим чином описує Дж. Шерр. Навесні 2015 існував консенсус в Альянсі з таких питань:

- «РФ веде агресивну війну проти України, всупереч власним зобов'язанням за угодами, що створили фундамент системи міжнародної безпеки після припинення «холодної війни»;

- Збройна інтервенція Росії становить смертельну загрозу для України, а також загрозу для такої Європи, якою її хочуть зберегти європейці;

- Конфлікт між Росією та Україною становить загрозу системного характеру: В.Путін не може собі дозволити поразку в Україні, але не можна й дозволити йому здобути перемогу. Зберігається небезпека ескалації воєнних дій в Україні » [з ініціативи російської сторони. - Авт.];

- Для відповіді на цей виклик НАТО має привести власні засоби та методи стримування у відповідність до «нового покоління» загроз, зокрема до застосування проти слабких держав, вразливих до вторгнення, провокацій та підривної діяльності, інформаційної та «гібридної» війни;

- У цілому європейська система стримування та оборони зазнає удару, якщо Росія досягне своєї мети в Україні, Тому потрібно докласти усіх доступних зусиль, щоб не допустити територіального розпаду України та хаосу в державі;

- «Російський виклик», схоже, є проблемою у довготривалій перспективі» [15, 15].

Слід відмітити, що згідно з пануючою серед військово-політичних експертів точкою зору, ядерна зброя – як стратегічна, так і тактична, не придатна для розв'язання більшості, якщо не всіх сучасних конфліктних ситуацій. Отже, врегулювання конфліктів та встановлення й підтримання міжнародної стабільності вимагають розвитку та використання конвенційної сучасної високотехнологічної та точної зброї. Така зброя краща за ядерну й для стримування актуального чи потенціального агресора на всіх рівнях, від регіонального до глобального.

Важко не зачаруватися красою формули, запропонованої навесні 2015 р. директором Інституту світової політики А. Гетьманчук: **«Україна ще ніколи не була так близько, і так далеко від НАТО, як сьогодні»** [15, 3]. Мається на увазі, що після анексії Криму та інспірованої Росією війни на Донбасі в Україні вперше існує потужна суспільна підтримка вступу до НАТО. Але ті ж самі події призвели до небажання Альянсу навіть обговорювати перспективу її членства. «Україна опинилася у певному зачарованому колі. З одного боку, НАТО всіляко повторює, що в Україні є власний вибір, зокрема й в тому, що стосується інтеграції до НАТО. З іншого боку, реакція НАТО на сам факт обговорення членства України в НАТО означає, що насправді такого вибору в Україні не існує» [15, 4]. Базуючись на прецедентах нещодавньої історії, можна стверджувати, що Україна в змозі розірвати це «зачароване» коло. Достатньо хоча б згадати досвід 1997 р., коли країнам Балтії було відмовлено у членстві в НАТО під час першої хвилі розширення. Але завдяки єдності політичних еліт та спадковості позицій урядів в питанні євроатлантичного вибору пройшло зовсім трішки за історичними мірками часу, й держави Балтії опинилися під захисною безпековою парасолькою Альянсу. Україні треба докласти зусиль, щоб довести: **перебуваючи на передньому краю стримування подальшої**

російської навали, наша країна, як ніхто інший у Європі сьогодні, є не користувачем, а контрибутором європейської безпеки.

Список використаних джерел

1. Long Austin Deterrence: From Cold War to Long War. Lessons from Six Decades of RAND Research.- Santa Monica: RAND, 2008.- 116p.
2. Naroll R., Bullough V., Naroll F. Military Deterrence in History: A Pilot Cross-Historical Survey. - Albany: State University of New York Press.- 1974.- 407p.
3. Kennan G. Memoirs. 1925-1950.- Boston.-Toronto: Little, Brown and Co.- 1967.- 583 p.
4. Payne K. The Fallacies of Cold War Deterrence and a New Direction.- Lexington: University Press of Kentucky.- 2001.- 242p.
5. Шеллинг Томас. Стратегия конфликта.- М.: ИРИСПЭН, 2007.- 376 с.
6. Naumann K., Shalikhvili J., Lord Inge, Landxade J., Van den Breemen H. Towards a Grand Strategy for an Uncertain World. Renewing Transatlantic Partnership.- Lunteren: Noaber Foundation.- 2007.- P. 38-40
7. Morgan P. Deterrence Now. – Cambridge- New York: Cambridge University Press, 2003.- 331 p.
8. Tannenwald Nina The Nuclear Taboo: The United States and the Non-Use of Nuclear Weapons Since 1945.- Cambridge: Cambridge University Press, 2011.- 449 p.
9. Quester George H. Conceptions of Nuclear Threshold Status //Regina Karp Ed by Security With Nuclear Weapons ? Different Perspectives.- Oxford: Oxford University Press,1991.-P.209-228
10. Russett Bruce An Acceptable Role for Nuclear Weapons? In Charles Kegley and Kenneth L.Schwab, eds. – After the Cold War: Questioning the Morality of Nuclear Deterrence.- Boulder, CO: Westview Press, 1991.- P.121-145
11. Schelling Thomas The Legacy of Hiroshima: A Half-Century without Nuclear War.- Institute for Philosophy and Public Policy [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.puaf.umd.edu/IPPP/Summer00/legacy_of_hiroshima.htm
12. НАТО.- Справочник . – Brussels: Office of Information and Press, NATO. – 2006.- 440 с.
13. Kroenig Matthew and Slocombe Walter B. Why Nuclear Deterrence Still Matters to NATO/ Atlantic Council. Brent Scowcroft Center on International Security Issue brief.- August 2014.- 6 p.

14. NATO, Strategic Concept, Washington, DC, April 24, 1999[Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_27433.htm

15. Україна-НАТО: діагностика партнерства. Аналітична записка. Київ: Інститут світової політики, 2015.- 48 с.

16. Голдгейр Джеймс, Макфол Майкл. Цель и средства. Политика США в отношении России после «холодной войны».- М.: Международные отношения, 2009.- 520 с.

17. Popadiuk Roman American-Ukrainian Relations.- McNair Paper 55.- Institute for National Strategic Studies.- Washington, DC: National Defense University, October 1966.- 85 p.

18. Lough John The West Needs a New Form of Deterrence that Targets Russia's Weaknesses [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chathamhouse.org/media/comment/view/198404>